

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2023-27-17>

УДК 811.161.2'373.23(477.44)

ПАВЛИКІВСЬКА Н. М., ІВАЦКО М. В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ЛЕКСИЧНА БАЗА ПРІЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ СЕЛА МІЗЯКІВСЬКІ ХУТОРИ ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В статті йдеться про лексичну базу прізвищ села Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області, які стали об'єктом окремого дослідження і становлять інтерес у контексті регіональної ономастики. Розглядаються відапелятивні прізвища, зокрема мотивовані апелятивами з особовим та неособовим значенням.

Ключові слова: ономастика, онім, антропонім, прізвище, апелятив, лексична база.

PAVLYKIVSKA N., IVATSKO M.

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University

LEXICAL BASE OF SURNAMES (BASED ON THE MATERIAL OF THE MIZIAKIVSKI KHUTORY VILLAGE, VINNYTSIA DISTRICT, VINNYTSIA REGION)

The surnames of the Miziakivski Khutory village are divided into two groups: ones derived from appellatives and others from onyms. Particularly surnames that are derived from appellatives contain lexical items that can be derived from personal appellatives (when the common name acquired individualizing features in a one-step process) and non-personal appellatives (there is a two-step anthroponymization).

1. Surnames motivated by appellatives with personal significance: surnames that characterize the names of people by their external features; surnames that characterize the names of people by their internal features; surnames that indicate profession, type of occupation and social class; surnames that indicate the place of origin or residence and the specifics of their appearance in a local community.

2. Surnames motivated by appellatives with non-personal significance: surnames based on flora names; surnames associated with faunal names; surnames based on household items; surnames derived from clothing names; surnames associated with time concepts and natural phenomena.

As a result, we were able to analyze 240 anthroponyms derived from personal and impersonal appellatives. It was found that the most common surnames in the Miziakivski Khutory village are those derived from fauna names, names of professions, type of occupation, and social class. It is worth noting that the study of surnames of this type is an important issue in the scientific study of Ukrainian anthroponymy, which is focused on enriching and deepening this segment of the lexicon.

In the future, it is planned to study surnames derived from names, word-structural analysis of surnames of the Miziakivski Khutory village, Vinnytsia district, Vinnytsia region, which are an important component of the Ukrainian, in particular Podillia anthroponymic system.

Keywords: onomastics, onym, anthroponym, surname, appellative, lexical base.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Одним із найважливіших складників лексичного складу мови є власні назви, вивченням яких займається ономастика. Антропоніміка як галузь ономастики приділяє особливу увагу дослідженню прізвищ, адже саме вони свідчать про культуру, психологію та історію народу, містять глибоку джерельну базу, різноманітність етимології, структури та функціонування. Їхні основи часто містять архаїчну лексику, діалектизми, що дозволяє виокреслити лексико-семантичну базу, мотиваційні та структурні риси, особливості різних впливів на формування системи прізвищ певного регіону.

Прізвища становлять один з найменш досліджених класів антропонімів, адже містять великий обсяг матеріалу, який потребує глибокого наукового вивчення. Зокрема, антропонімікон села Мізяківські Хутори, не маючи попередніх досліджень, потребує детального опрацювання, що пов'язано з потребою встановлення як регіональної специфіки прізвищ Поділля, так і простеження загальної тенденції розвитку української антропоніміки. Саме тому наше дослідження є актуальним в контексті ономастики та лексикології.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема вивчення прізвищ залишається відкритою. В українській ономастиці ще немає достатньої кількості наукових праць, присвячених цій темі. Системне дослідження українських прізвищ розпочалося лише у середині ХХ ст. Особливе значення для антропоніміки мають наукові розвідки Лукії Лукіянівни Гумецької, Марії Олексіївни Демчук, Юліана Костянтинівича Редька, Павла Павловича Чучки та інших. Крім цього важливе значення для лінгвістики має дослідження регіональної специфіки прізвищ, яким займалися Г. В. Бачинська, Ю. К. Бабій, Б. Б. Близнюк, Н. Ю. Булава, Л. Л. Лісова, Г. Д. Панчук, Ю. І. Фернос, О. В. Хвіщук та інші науковці. Проте неопрацьованим повною мірою залишається антропонімікон Вінниччини.

Формулювання цілей статті

Мета пропонованої статті - дослідження лексичної бази прізвищ.

Об'єктом дослідження слугували прізвища села Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області.

Предметом дослідження є лексико-семантичні та мотиваційні особливості вказаних онімів.

Виклад основного матеріалу

У мовознавчих студіях є велика кількість термінів на позначення поняття «прізвище». Так, «Словник української мови» кваліфікує прізвище як найменування особи, набуте при народженні або при вступі у шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість [2, с. 108]. Ю. К. Редько стверджує, що «прізвище являє собою індивідуальну назву особи, успадковану нею від предків, для одного з яких вона [назва] була вираженням якоїсь характеристичної ознаки» [3, с. 8]. Найбільш ґрунтовне потрактування поняттю «прізвище», яке використовує більшість ономастів, запропонував М. Л. Худаш: «додаване до власного імені (або власного імені і назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері – до нешлюбних дітей), при шлюбі від чоловіка до дружини і має уже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання» [5, с. 91].

Варто зазначити, що існує велика кількість класифікацій прізвищ, що базуються на різних факторах. Так, за лексико-семантичним критерієм Юліан Костянтинів Редько поділяє прізвище на чотири групи :

1. Прізвища, що походять від імен.
2. Прізвища, в основу яких лягло походження або місце проживання потенційних носіїв.
3. Прізвища, що утворилися від професій, соціальної належності людей.
4. Прізвища, що характеризуються індивідуальною ознакою їхнього першоносія [3, с. 9].

М. М. Торчинський запропонував класифікувати оніми за семантикою твірних основ. Цю класифікацію ми взяли за основу нашого дослідження. Відповідно до неї прізвища села Мізяківські Хутори поділяємо на дві групи: відапелятивні та відонімні. В свою чергу відапелятивні прізвища містять у собі лексичні одиниці, що можуть походити від особових апелятивів (коли загальна назва набувала індивідуалізуючих ознак одноступенево) та неособових апелятивів (наявна двоступенева антропонімізація).

1. Прізвища, в основі яких лежать особові апелятиви прийнято поділяти на такі лексико-семантичні групи:

1.1. Прізвища, що характеризують назви людей за їхніми зовнішніми ознаками.

Антропоніми, що характеризують людей за кольором шкіри, волоссяного покриву, очей : *Білан, Білаш, Білик, Білобаченко* (білий – 1) «який має колір крейди, молока, снігу», 2) «посивілий, сивий, сивоволосий») [1]; *Зелениця, Руда, Руденко, Рудич, Рудківська, Русаков, Сивак, Сиволяс*(сивий – 1) «який утратив своє забарвлення, став білим, сріблестим (про волосся)», 2) «сірувато-білий, білястий, білуватий») [1]; *Синятинський* (синь – 1) «синій колір чого-небудь», 2) «синюватий відтінок шкіри»); *Чернега, Чернявський, Чорний* (чорний – 1) «кольору сажі, вугілля, найтемніший») [1];

Прізвища, що вказують на наявність або відсутність волоссяного покриву: *Волос, Вусик, Кучер, Чоловський, Лисий, Лисун*;

Прізвища, що вказують на вади людини: *Безпалов, Безрученко, Горбань* (горбань – «горбата людина»), *Горбачов, Горбонос, Кривченко, Сухонос, Хорий* (хорий – «діал. Хворий») [1], *Циба* (циба – «довга нога») [1], *Щербань* (щербина – «отвір у роті, що утворився на місці відсутнього зуба») [1];

Прізвища, що вказують на зріст людини: *Довгалюк, Довгань, Коротков*.

Прізвища, що вказують на особливості ходби: *Коливайло, Човгань, Цубенко, Цопа*;

Серед назв, що вказують на інші особливості зовнішнього вигляду людини: *Вернигора* (про фізично дужу людину), *Гарник, Кремінський, Моргунова* (моргати – «мимоволі швидко опускає й піднімати повіки та вій»), *Нечипорук, Рябошапка, Шкаранда*.

1.2. Прізвища, що характеризують назви людей за їхніми внутрішніми ознаками.

Серед таких антропонімів у селі Мізяківські Хутори наявні прізвища, що вказують на поведінку та характер людини: *Бабій* (бабій – «той, хто дуже упадає за жінками») [1], *Дикий* (дикий – 1) «сором'язливий, відлюдкуватий», 2) «який важко стримати; нестримний») [1], *Гуленко, Нелюбій, Моторко, Мугир* (мугир – «вайлувата, неотесана, груба людина»), *Хижук* (хижий – «подібний до хижака лютістю, жорстокістю, такий, як у хижака») [1], *Чуйко*.

Назви, що вказують на інтелектуальні здібності: *Бевз, Розумович, Шурупа*.

1.3. Прізвища, що вказують на професію, рід занять і соціальнокласову належність.

Один з найбільших пластів антропонімної лексики села Мізяківські Хутори становлять прізвища, що вказують на професійну діяльність:

- професії, пов'язані з обробкою деревини: *Бондар, Бондаренко, Бондарчук* (бондар – «майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.») [1], *Різук, Столяр*;

- професії, пов'язані з тваринництвом, рибальством: *Пастушенко, Овчаренко, Стадник*, (стадник – 1) «пастух», 2) «плідник (жеребець або бик) при стаді») [1], *Чередниченко, Рибалко*;

-професії, пов'язані з металообробною промисловістю: *Коваль, Коваленко, Ковальчук*(коваль-«майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети») [1]; *Токар*;

-професії, пов'язані з виготовленням продуктів харчування: *Брагар, Олійник, Первак, Первачук, Півовар, Пивовар*(пивовар – «той, хто варить пиво») [1];

-професії, пов'язані з землеробством, садівництвом, лісівництвом, бджільництвом: *Бортков, Бортник, Лісевич, Лісовий, Лозовський, Пасічник, Тютюнник*;

- професії, пов'язані з обробкою шкіри, виготовленням одягу: *Кравець, Кравчук, Кушнір* (кушнір – «фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутряні вироби») [1], *Ткач, Ткаченко, Ткачук, Швець, Шевченко, Шевчук*;

-професії, пов'язані з музичною творчістю: *Дудник, Музика, Музичко, Скрипник, Цимбал*;

- професії, пов'язані з будівельною справою: *Гончар, Гончарук, Муляр, Шкляр*;

- транспорт: *Фурман*;

Прізвища, пов'язані з назвами посад та титулів: *Король, Панченко, Туз* (туз – «поважна, впливова особа в якомусь колі людей, у якій-небудь сфері діяльності») [1];

Військова справа: *Атаманюк, Хоронжевський*;

Церковна справа: *Богузь, Дяченко, Дячишина, Гуменюк* (гумен – 1) «ігумен», 2) гуменний – «прикажчик, що організовував роботу на току поміщика») [1], *Паламарчук, Постемська* (та, що постить), *Ризук* (риза – «верхнє вбрання священика, яке вдягається під час богослужіння») [1];

Інші види професій, занять та діяльності: *Бурлака, Коновал, Коновальчук, Палій, Палійчук, Січко*.

1.4. Прізвища, що вказують на місце походження або проживання та особливості їх появи в населеному пункті»

Характерно, що твірну базу цих прізвищ становлять назви дрібних географічних об'єктів, що вказують на місце проживання:

Ванжула (Ванжули – етнічна назва однієї з вулиць села Міз'яківські Хутори), *Заболотний, Задніпрянець, Нижник, Озерянська, Піддубний, Підгірець, Яворський*;

Назви людей за особливостями їх появи в населеному пункті: *Завадський, Новак, Осадчук, Приходько, Сідлак*;

Прізвища, що походять від назв етнічних груп населення: *Гертель* (німецьке прізвище), *Бойко, Волинець, Жидовець, Ляшко, Мазур, Македонський, Пилявець, Подолян, Поліщук, Слободяник, Слободянюк, Сопрун, Турчик, Циган*;

Прізвища, що характеризують назви людей за родинними стосунками:

Вдовченко, Бабишин, Приймак, Діденко, Дідик, Дідусенко, Дідоренко;

2. Прізвища, мотивовані апелятивами з неособовим значенням.

Серед антропонімів села Міз'яківські Хутори, мотивованих неособовими апелятивами, варто виокремити такі лексико-семантичні групи:

2.1. Прізвища, в основі яких лежать назви на позначення флори: *Березовський, Граб, Грабовський, Грабчак, Дубінець, Дубовий, Ізюмський, Колосовський, Маліновська, Очеретний, Пшеничний, Ромащук*;

2.2. Прізвища, пов'язані з фаунонайменуванням:

- звірі: *Вовк, Засць*;

- свійські тварини: *Биковська, Кобильська, Козлова, Козловський, Котик*;

- птахи: *Горобець, Воронюк, Гусак, Драчук, Дроздович, Зозуля, Куракін, Лебідь, Орлик, Павлич, Ремез, Сініцин, Скавронський, Соколовський, Соколюк, Сорока, Сорокін, Сич, Чиженко, Шпак, Шуляк*;

- комахи: *Гедзь, Комар, Комарницький, Павученко*;

2.3. Прізвища, в основі яких лежать назви предметів побуту: *Вервека, Гребінник, Ложко, Мисак, Починок* (починок – «пряжа, намотана на веретено, або кількість цієї пряжі, знятої з веретена») [1];

2.4. Прізвища, що походять від назв одягу: *Гунько*(гуня – «верхня одежа з домотканого грубого, перев. нефарбованого сукна»); *Коберник* (коба – «Частина верхнього одягу для захисту голови в негоду; коли немає потреби, її відкидають за спину; каптур») [1];

2.5. Прізвища, пов'язані з часовими поняттями, явищами природи: *Буран, Вітринська, Димнова, Середюк*;

2.6. Назви грошей: *Шеленг*;

2.7. Прізвища, в основі яких лежать назви страв: *Кулешов*(кулеша –«страва з кукурудзяного борошна») [1];

2.8. Прізвища, що вказують на абстрактні поняття: *Доброщан, Невеселюк, Похвалюк, Тишечко*.

Серед прізвищ варто виділити ті, які мають непрозору семантику: *Вансович, Вікарчук, Деяк, Збіглей, Іщенко, Капшук, Каширук, Кокойко, Круць, Лець, Лендя, Манофа, Мануля, Мареуца, Підрица, Пустовійтук, Розпутня, Трушківський, Шамалюк, Шлінчук, Штурмаревич*.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, вдалося поаналізувати 240 антропоодиниць, що походять від особових та неособових апелятивів. Встановлено, що найпоширенішими у селі Міз'яківські Хутори є прізвища, утворені від фаунонайменувань, назв професій, роду занять і соціальнокласової належності. Варто зазначити, що дослідження прізвищ такого типу є важливим питанням наукового вивчення української антропоніміки, що спрямоване на збагачення та поглиблення цього пласту лексики.

У перспективі передбачено дослідження відіменних прізвищ, словотвірно-структурний аналіз прізвищ села Міз'яківські Хутори Вінницького району Вінницької області, що є важливою компонентою української, зокрема подільської антропонімічної системи.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>
2. Словник української мови : в 11 т. За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.
4. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2010. 217 с.
5. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
6. Ющишина О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст.: дис.. на здобуття наук. ступеня к-та філол.. наук: 10.02.01. / Донецьк. Нац. ун-т ім. В. Стуса. Вінниця, 2019.

References

1. Akademichnyj tlumachnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy. URL: <http://sum.in.ua/>
2. Slovnyk ukrajinsjkoji movy : v 11 t. Za red. I. K. Bilodida. Kyjiv : Naukova dumka, 1970 – 1980.
3. Redjko Ju. K. Suchasni ukrajinsjki prizvyshha. Kyjiv: Naukova dumka, 1966. 216 s.
4. Torchynskij M. M. Ukrajinsjka onomastyka : navchaljnyj posibnyk. Kyjiv: Milenium, 2010. 217 s.
5. Khudash M. L. Z istoriji ukrajinsjkoji antroponomiji. Kyjiv : Naukova dumka, 1977. 235 s.
6. Jushhyshyna O. M. Prizvyshhevi nazvy i prizvyshha Centraljnoji Khmeljnychchyny XVII – XXI st.: dys. na zdobuttja nauk. stupenja k-ta filol.. nauk: 10.02.01. / Donecjk. Nac. un-t im.. V. Stusa. Vinnycja, 2019.